

MATIJA DRONJIĆ – ROSANA ŠIMUNOVIĆ

FANTASTIČNA BIĆA LOVINAČKOG KRAJA

Matija Dronjić
Marmontova aleja 26
HR 47000 Karlovac
mdronjic@gmail.com

Rosana Šimunović
Dračevica
HR 21423 Nerežišća
rsimunov7@gmail.com

UDK: 398.4(497.5 Lovinac)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2010-12-01

Autori donose prikaz fantastičnih bića u tradicijskim predodžbama ličkog ogranka bunjevačke skupine s područja današnje općine Lovinac. Čitav niz bića s natprirodnim sposobnostima, poput vila, *vištica* i mora, *vrimenjaka* i *misečara* te raznih *stravinja*, duboko je ukorijenjen u vjerovanja i pripovjedačku tradiciju lokalnog stanovništva starije generacije, dok se kod mladih uglavnom nalazi na marginama sjećanja na priče iz djetinjstva.

Cljučne riječi: južna Lika, općina Lovinac, Bunjevci, nadnaravna bića, *stravinje*

Uvod

Terenskim istraživanjem provedenim u okviru znanstvenog projekta *Identitet i etnokulturno oblikovanje Bunjevaca* te kolegija *Prakse terenskog istraživanja* izvođenog u sklopu dodiplomskog studija etnologije i kulturne antropologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu,¹ obuhvaćeni su

¹ Voditeljica projekta i nositeljica kolegija u okviru kojih se istraživanje izvodilo je prof. dr. sc. Milana Čermelić.

pojedini elementi duhovne kulture bunjevačke etničke skupine na području južne Like.² Istraživanje se fokusiralo na predaje i vjerovanja o bićima nadnaravnih moći poput vila, *vištica*, mora, *vrimenjaka*, *misečara* te čitavog niza različitih, a opet srodnih i međusobno isprepletenih *stravinja*. S obzirom na to da je riječ o temi koja otkriva osobna iskustva kazivača, njihova uvjerenja i stavove o ispričanom sadržaju, prilikom ispitivanja primijenjena je tehnika slobodnog ili nestrukturiranog razgovora.

Prikupljanje građe započeto je krajem ožujka 2010. godine, a dopunska i kontrolna istraživanja izvedena su krajem svibnja iste godine. Podatci su prikupljeni na sljedećim lokalitetima u sastavu općine Lovinac: Brnčevo, Lipač, Lovinac, Piplica, Poljana, Razbojine, Ričice, Sekulići, Smokrić, Sv. Rok, Vagan, Vranik.

Da bi se pružio što potpuniji prikaz predaja i vjerovanja o fantastičnim bićima bunjevačkoga stanovništva ovoga kraja, kazivanjima prikupljenim terenskim istraživanjima pridruženi su relevantni podatci iz rijetkih objavljenih izvora³ i raspoložive arhivske građe. Korištene su dvije rukopisne zbirke iz dokumentacije Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu,⁴ *Upitnice Etnološkog atlasa Jugoslavije iz Arhiva Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*⁵ te jedan rukopis iz privatnog vlasništva.⁶

² Zahvaljujemo načelniku općine Lovinac, gospodinu Danijelu Jurjeviću na ljubaznoj pomoći prilikom terenskog istraživanja, posebice u preporuci kazivača te osiguravanju prehrane i prijevoza po terenu. Zahvaljujemo također i svim kazivačima, te mnogim Lovinčanima koji su nas uputili na pojedine važne kazivače za ispitivanje ove teme, kao i drugih tema koje su se istraživale i čiji su rezultati objavljeni i u drugim prilogima u ovome svesku *Senjskog zbornika*.

³ Monografija Lovinca iz 1987. godine, autora Luke Pavičića (i suradnika), donosi skroman broj etnografskih podataka relevantnih za temu, pretežno iz područja životnog ciklusa. Nešto više podataka o nadnaravnim bićima prikupio je i objavio Mile Japunčić u *Taslaku* (1998. godina) i *Lovinačkom kraju* (2000. godina).

⁴ Riječ je o podacima relevantnim za temu iz dvije zbirke terenske građe prikupljene terenskim istraživanjima 1955. godine u Lovincu i okolicu. Rukopis Maje Bošković-Stulli (inventiran pod brojem 180), obuhvaća uglavnom usmenoknjiževne tekstove raznih vrsta, dok je Nikola Bonifačić Rožin (u rukopisu br. 274) uz istovjetnu građu zabilježio i običaje iz godišnjeg te životnog ciklusa.

⁵ Korištene su tri teme iz IV. sveska: 141. *Mora, vampir vukodlak i neka slična bića*, 142. *Vještice, vile, suđenice* i 143. *Neka druga natprirodna bića i pojave*. Podaci su 1973. godine zabilježeni na lokalitetima Sv. Rok (signatura UEA HF 211/987) i Vranik (signatura UEA gF 412/1022), a prikupila ih je Jasna Nikolić, suradnica Centra za pripremu Etnološkog atlasa Jugoslavije.

⁶ Autorica rukopisa je gospođa Mira Petrović, r. Vukelić u Lovincu 1933. godine. Obuhvaća njezino sjećanje na djetinstvo u Lovinacu kojeg je napustila 1941. godine. Zahvaljujemo prof.

Zbog osjetljivosti teme i povjerljivih kazivanja, imena kazivača nisu prikazana uz kazivani sadržaj već se u fusnoti navodi samo lokalitet na kojem je podatak zabilježen. Iz istih razloga, popis kazivača nije priložen na kraju teksta.

Vile

Na svim lokalitetima obuhvaćenim istraživanjem zabilježena su kazivanja o vilama. Kazivači su ih bez većih odstupanja opisivali kao djevojke,⁷ a pojedini su posebno naglašavali njihovu fizičku ljepotu.⁸ Odjevene su u bjelinu,⁹ u dugačke haljine,¹⁰ a prema riječima kazivačice iz Lovinca (r. 1941. godine) u rukama su nosile *vjenčice ko i mlade*. Jedna od spomenutih karakteristika njihova izgleda jest duga kosa¹¹ plave boje¹² za koju druga kazivačica iz Lovinca (r. 1939. godine) navodi da pada *do po leđa*. Pojedinci su ispričali kako se nekad vjerovalo da se vile češljaju kada se na nebu pojavi duga, a djevojkama i djevojčicama bi se u takvoj situaciji sugeriralo da se odmah počesljaju da bi im kosa bile poput vilinske.¹³

Mnogobrojni navodi kazivača svjedoče da ova bića u tradicijskoj predodžbi stanovništva lovinačkog kraja predstavljaju ideal ženske ljepote. Kazivačici iz Piplice (r. 1938. godine) su kao djevojci govorili da ima kosu poput vilinske, a nekoliko ispitanika potvrdilo je kako je usporedba ljepote neke djevojke ili žene s vilinskom smatrana velikim komplimentom.¹⁴ Za naročito lijepu djevojku kazalo bi se da je *vila nagorkinja*,¹⁵ tj. usporedilo bi

Tihani Petrović Leš, kćeri autorice i vlasnici rukopisa, što ga je velikodušno ustupila na korištenje za potrebe ovog rada..

⁷ Opis vile u liku djevojke zabilježen je na lokalitetima: Lipač, Lovinac, Razbojine, Ričice, Sekulići, Smokrić; UEA HF 211/987; usp. N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 43-44.

⁸ Ljepota kao atribut vile potvrđen je na lokalitetima: Lipač, Lovinac, Poljana, Ričice, Sekulići; usp. UEA HF 211/987; usp. N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 43.

⁹ Da su vile odjevene u bjelinu zabilježeno je na lokalitetima: Brnčevo, Lovinac, Ričice, Sv. Rok. Kazivačica iz Smokrića (r. 1939. godine) posebno je istaknula da su *bijele kao grlice*.

¹⁰ Potvrdili kazivač (r. 1942. godine) iz Poljana te kazivačica (r. 1935. godine) iz Vagana.

¹¹ Da su vile imale dugu kosu zabilježeno je na lokalitetima: Lipač, Sekulići, Smokrić, Poljana.

¹² Prema riječima kazivačice (r. 1936. godine) iz Sekulića; usp. UEA HF 211/987. Kazivačica iz Vagana (r. 1935. godine) navodi da su vile imale *svijetlu kosu*.

¹³ Vjerovanje zabilježeno na lokalitetima: Lipač, Ričice, Smokrić.

¹⁴ Da se lijepa djevojka uspoređivala s vilom potvrđeno je na lokalitetima: Lovinac, Ričice, Vagan.

¹⁵ Izraz *vila nagorkinja* zabilježen je na lokalitetima: Lipač, Lovinac, Razbojine, Poljana, Smokrić, Sv. Rok.

ju se s gorskom vilom. U tradicijskoj predodžbi stanovništva lovinačkog kraja vile su obitavale na Velebitu¹⁶, a pojedini ispitanici istaknuli su kako su živjele u pećinama.¹⁷

Međutim, skladnu i atraktivnu djevojačku figuru vile nagrđuju elementi životinjskih obilježja. Prema navodima znatnog broja kazivača, umjesto ljudskih nogu imale su magareće¹⁸ ili kozje¹⁹ te *noge ko u ovce*²⁰, a u Lovincu je zabilježeno kako imaju *rogove*.²¹

Neke od njih imale su i krila²² te su sukladno tome mogla *prvati*.²³ Jedan od kazivača iz Lovinca (r. 1928. godine) pojasnio je značenje tog izraza: *Vila ima moć da leti. Jel, ono se kod nas zvalo prvanje. Ima krila. Te su vile obično imale krila. I ta može prijeć velike dužine velikom brzinom i nemoš joj se sakrit. Jer ona može trčat, al može i prvat. Letit.*

Gotovo bez iznimke, kazivači su uz vile povezivali njihov ples u kolu,²⁴ a u dva je slučaja navedeno kako su igrale u društvu *vilovnjaka*.²⁵ Kazivačica iz Lovinca (r. 1941. godine) opisuje ih kao muškarce s kozjim nogama, a kazivač iz Smokrića (r. 1928. godine) istovjetnom opisu pridodaje *jače rožiče* od onih u vila. Kola su vodile na raskrižjima,²⁶ livadama,²⁷ njivama,²⁸ u šumama²⁹ i na gori, tj. Velebitu.³⁰

¹⁶ Predodžba o Velebitu kao vilinskom obitavalištu zabilježena je na lokalitetima: Lipač, Lovinac, Sv. Rok.

¹⁷ Da su vile živjele u pećinama naveli su kazivač iz Lovinca (r. 1942. godine) i kazivačica iz Sv. Roka (r. 1930. godine).

¹⁸ Prema riječima kazivača iz Ričica (r. 1931. godine).

¹⁹ Da su vile imale kozje noge zabilježeno je na lokalitetima: Lipač, Lovinac, Razbojine, Sv. Rok.

²⁰ Prema navodu kazivača iz Sv. Roka (r. 1939. godine).

²¹ Kazivač iz Lovinca (r. 1928. godine).

²² Da su vile imale krila zabilježeno je na lokalitetima: Lipač, Lovinac, Smokrić, Sv. Rok; usp. UEA, IV, 142, HF 211/987.

²³ Da su vile *prvale*, odnosno letjele potvrđeno je na lokalitetima: Lipač, Lovinac, Sv. Rok.

²⁴ Kazivanja o vilinskom plesu u kolu zabilježena su na lokalitetima: Brnčevo, Lipač, Lovinac, Piplica, Razbojine, Ričice, Sekulići, Smokrić, Sv. Rok, Vagan; usp. UEA, IV, 142, HF 211/987.

²⁵ Kazivač iz Smokrića (r. 1928. godine) i kazivačica iz Lovinca (r. 1941. godine).

²⁶ Kazivačica iz Vagana (r. 1935. godine); usp. N. BONIFAČIĆ *ROŽIN*, 1955, 43.

²⁷ Da su vile igrale kolo na livadama potvrđeno je na lokalitetima: Poljana, Razbojine, Smokrić, Vagan.

²⁸ Kazivačica iz Lovinca (r. 1929. godine).

²⁹ Zabilježeno na lokalitetima: Lovinac, Vagan. Međutim, kazivačica iz Smokrića (r. 1939. godine) tvrdi kako nisu igrale u šumi već samo na čistinama poput livada i pašnjaka.

³⁰ Zabilježeno na lokalitetima: Lipač, Ričice, Sv. Rok.

Zabilježen je velik broj raznovrsnih kazivanja o susretima s vilama u kolu kojima je zajedničko da su se odigravali isključivo noću.³¹ Kazivač iz Sv. Roka (r. 1929. godine) prisjetio se priče o jednom takvom susretu koji se zbilo na mjestu zvanom Pejinac: *Pričali su, ujak jedan je bio kod neke cure. Ima je neki prijelaz, nije moga prič tu, nego će on ić tamo na most. Voda je velika bila. I sad, dođe on tamo, zove se Pejinac. Kad on naišao, a igra se kolo! To sve u bilini i njega u kolo. I on će. Igrali, igrali, kad veli – zapjevaše pivci, nestade svega. Ja – veli – ostado sam.*

Priče sličnih motiva u kojima se spominju egzaktne lokacije susreta s vilama zabilježene su i u drugim selima. U Ričicama je poznato kako su vile igrale na obližnjem Resniku³² te na jednom brdašcu nedaleko od Brnčeva zvanom Vrh Križa.³³ Zdenac Grabovac kraj Razbojina smatran je njihovim sastajalištem,³⁴ a najviše kazivanja povezano je s planinskim predjelom Velebita znakovitog toponima Vilenska vrata.³⁵

Prema riječima kazivača, na mjestima gdje su vile igrale ostao bi karakterističan kružni trag ugažene trave ili utabana snijega.³⁶ Ljudi su se bojali ovakvih mjesta te su ih izbjegavali,³⁷ a djeci su govorili da se moraju prekriziti i brzo otići odonuda jer bi im vile mogle naškoditi ukoliko kroče nogom u takav krug.³⁸ Kazivačica iz Sv. Roka (r. 1929. godine) naglašava kako je bilo puno opasnije *kad naiđeš kad one kolo igraju*.

Kako se djeca ne bi udaljavala od kuće, ljudi su ih znali plašiti izrazom *odnit će te vila*.³⁹ I u Lipaču je zabilježeno slično kazivanje: *Imale su po petero, sedmero! Pa kada bi bili nemirni rekle bi doć će vila, pa će vas pokupiti!*⁴⁰ Prema navodima nekih kazivača, govorilo se kako su ova bića mogla "pokupiti" i odraslog čovjeka,⁴¹ a na dva lokaliteta zabilježene su predaje o takvim

³¹ Kazivanja o noćnim susretima s vilama potvrđena su na lokalitetima: Lipač, Poljana, Smokrić, Sv. Rok.

³² Kazivačica iz Ričica (r. 1927. godine).

³³ Kazivač iz Brnčeva (r. 1950. godine).

³⁴ Kazivač iz Razbojina (r. 1914. godine).

³⁵ Kazivanja o Vilenskim vratima zabilježena su na lokalitetima Lipač i Sv. Rok; UEA, IV, 142, HF 211/987. Također, Bonifačić je u Vaganu zapisao naziv *Vilina vrata* (N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 44).

³⁶ Da se na mjestima gdje su vile igrale kolo zamjećivao kružni trag potvrđeno je na lokalitetima: Lovinac, Poljana, Razbojine, Ričice, Smokrić.

³⁷ Kazivač iz Razbojina (r. 1949. godine).

³⁸ Kazivač iz Smokrića (r. 1938. godine).

³⁹ Kazivač iz Razbojina (r. 1914. godine). Sličnu frazu kojom bi se plašilo djecu potvrđena je na lokalitetima: Piplica, Sekulići, Smokrić, Sv. Rok.

⁴⁰ Kazivačica iz Lipača (r. 1928. godine).

⁴¹ Zabilježeno na lokalitetima: Lovinac, Piplica, Sekulići, Smokrić, Sv. Rok.

otmicama. Kazivačica iz Ričica (r. 1927. godine) navela je događaj o kojem se pričalo u njezinom rodnom selu Razbojinama, dok je bila djevojka: *Onda jednom, nestalo jednog dečka, nema ga, nema. Tražili, dolazili žandari i sve, veli odvele ga vile. I onda su ga našli i doveli kući. I nije bija zdrav. Tko zna što mu je bilo.* Dodaje kako je nakon tog događaja izgledao kao da je skrenija. U Sv. Roku zbio se sličan događaj. Vile su otele lijepu djevojku koja je zatim u njihovom zatočeništvu provela osam dana. *I onda poslije kad su je puštale, da su joj počele ruke trest. I ruke su joj tresle do kraja života.*⁴²

Tijekom pedesetih godina 20. stoljeća, Maja Bošković-Stulli zabilježila je kazivanje o vilinskim otmicama drukčijeg ishoda. Nakon što mladić s njima provede nerijetko i više od godine dana vraća se vidno narušenog zdravlja: *...on je tako suv i blid kao da je na njemu sušica, tako kod nji islabi.* Međutim, vraća se kao *vračar*, tj. posjeduje znanje kako pomoći ljudima.⁴³ Za vrijeme terenskog istraživanja, zabilježeno je vrlo zanimljivo kazivanje o osobi za koju se govorilo da je u vezi s vilama. Kazivačica iz Sekulića (r. 1936. godine) prisjetila se žene koju su mještani zvali *Viloviska* Kata. Prema njezinim riječima, uvijek je hodala bosa, čak i po snijegu, a kad bi došla u goste, bez povoda bi odjednom ustala i otišla iz kuće pa se pričalo da su je vile pozvale.⁴⁴

Pojedini kazivači potvrdili su kako se događalo i suprotno od vilinskih otmica, tj. da vila "zaglavi" među ljudima. Tako je u Razbojinama zabilježena predaju o momku koji se oženio⁴⁵ vilom: *Onda, da je jedan dečko čuva blago gore i da je vila dolazila njemu. I on je nju privario i š njom spava i imali dijete. I sad, koliko je ona već dugo bila š njim, ona bi tila otić, a on njoj nije dao njoj taj pās šta je ona morala imati. Onda su neki kolo igrali, a ona ga privarila da joj da, da će i ona zaigrati kolo. I svezala taj pās oko sebe i zaigrala u kolu. To je on njoj uzeo da ne pobigne od njega. I onda kad je igrala tamo u kolu i pivala rekla — ode vila tamo di je i prije bila!* Ponovno slobodna, vila je savjetovala mještane da napasaju stoku na većim nadmorskim visinama da bi spriječili pomor uzrokovan metiljom te se vinula nebu pod oblake i nestala.⁴⁶

⁴² Kazivač iz Sv. Roka (r. 1939. godine).

⁴³ M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1955, 130; usp. E. SCHNEEWEIS, 2005, 37.

⁴⁴ Mara Hećimović-Seselja zabilježila je u Ivčević Kosi nedaleko od Perušića nekoliko priča o sličnoj osobi, također Kati (usp. M. HEĆIMOVIĆ-SESELJA, 1985, 130-131).

⁴⁵ Iako u zabilježenom kazivanju nije spomenuto vjenčanje, sadržaj predaje nedvojbeno ukazuje da je riječ o široko rasprostranjenom motivu ženidbe s vilom (usp. M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1959, 198).

⁴⁶ Kazivač iz Razbojina (r. 1914. godine). Predaju identičnog motiva ispričao je i kazivač iz Ričica (r. 1931. godine): *Bio je jedan, pa je on doveza vilu. A baka i mater njegova vidjela da ima nožice. Ležale su vani, ljetno je doba bilo. A vile su i pjevale. Veli, Točavac je lijepo igralište, a*

Uzevši u obzir posljednjih par primjera, nameće se pitanje o karakteru vila. S jedne strane, iz nekih navedenih kazivanja razvidno je kako su smatrane potencijalno opasnim bićima. Kazivačica iz Lovinca (r. 1941. godine) navodi kako joj je baka pričala da su je vile napale na Velebitu, a u pojedinim slučajevima otmice (oteta osoba nakon povratka među ljude više nije bila ista kao prije). Maja Bošković-Stulli donosi bilješku o distinkciji vilinskog karaktera prema izgledu njihovih nogu: *To s' kaživali pod kojom su kozje noge ona je s' vražje strane, a pod kojom su magareće ona je s božje strane.*⁴⁷

Da su vile percipirane i kao bića s "božje strane", tj. kao dobroćudna bića naklonjena ljudima, potvrdilo je nekoliko kazivača.⁴⁸ U Lovincu je zabilježeno kako su štitile hajduke: *U obliku žene u bijelome. Da su oni za tim likom išli i da su uvijek sretno izašli ako su nju slijedili,*⁴⁹ a Nikola Bonifačić Rožin pedesetih godina 20. stoljeća u istom mjestu čuo je predaju o vili koja na fantastičan način pomaže jednom djedu iz Sv. Roka donijeti drva kući.⁵⁰ Konačno, vila pomaže stanovnicima Razbojina savjetom kako da se riješe nametnika od kojih im ugiba blago.

Stav čovjeka prema ovim bićima opisuje komentar jednog Lovinčanina (r. 1942. godine): *Gledaj, malo je odstojanja bilo. Nije strah, ali čovjek se zamisli.* Međutim, pojedini kazivači tvrde kako je strah bio itekako prisutan, što najbolje potvrđuje sažet opis vile zabilježen u Brnčevu: *U bijelo obučene, igrale su kolo. Tako je did pričo. I da su njemu kose izašle uz glavu od straha. Ja se ničeg nisam ni boja dok od tog dida nisam to sluša.*⁵¹

Grabovac lijepo napojište. E sad, ima je on i sina š njom, tako se to reklo. Igralo se i kolo na gumnu u Razbojinama, ta Manda, ne znam, ta vila, bila je već stare dobi. Veli, vrati joj čarapu. Čarapu joj ukra, ona ne može bez čarape nikuda. Ma veli, pobjeć će mi, uteć će mi. Ma ne će, veli, dijete je tu. I kad je ovaj, dva-tri puta okrenula se u kolu i vinula se nebu pod oblake. Veli, ode vila gdje je i prije bila. I nje nikada više nije nitko ni vidio. A mali je uvijek bio čist i uredan. I veli, dobro, već kad ti ode, reci nam nešto o metilju. Veli, odite u stranu gore, gore ga nema.

⁴⁷ M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1955, 125.

⁴⁸ Potvrđeno na lokalitetima: Lovinac, Piplica, Smokrić; usp. UEA, IV, 142, HF 211/987.

⁴⁹ Kazivač iz Lovinca (r. 1928. godine).

⁵⁰ Predaja s elementima poznatog sižea o vili koja slabašnog čobanina nagrađuje za učinjeni hlad (usp. M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1959, 199).

Na putu u šumu starac susreće djevojku usnulu na suncu. Sagradi joj hlad te nastavi svojim poslom. Na povratku je probudi i doznaje da je vila koja ga želi nagraditi za uslugu. Starac je zamoli da mu pomogne odnijeti drva kući, na što ona pristaje. Također, odlučuje to činiti i u budućnosti, ali pod uvjetom da nikome ne otkrije njen pravi identitet. Posao svaki put dovršava u tren oka što s vremenom postaje sumnjivo njegovim ukućanima, a nakon što im kaže da ima vilu za pomagača *više nije moga da vozi brzo drva kući* (N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 43).

Sličnu predaju zabilježila je i Maja Bošković-Stulli. Kako bi se zahvalila čovjeku za načinjeni hlad, vila ga nauči svakakvim zagovorima (usp. M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1955, 125).

⁵¹ Kazivač iz Brnčeva (r. 1950. godine).

Razloge straha moguće je pronaći u *uvjerenju da njihova moć i njihov razum nisu naravni i čovječanski, već upravo obrnuto, nadnaravni i nadčovječanski (što zastrašuje samo po sebi) i, ako i kad žele, mogu ih upotrijebiti protiv čovjeka.*⁵² Elementi vilinske natprirodne moći spomenuti su već ranije u tekstu, primjerice *prvanje*, nadljudska snaga i brzina obavljanja kakvog fizički zahtjevnog posla te sposobnost iznenadnog nestanka (dematerijalizacije) u cik zore, kada se začuje kukurikanje pijevaca. U predajama motiva ženidbe s vilom zabilježenima u Ričicama i Razbojinama protagonist joj je na prijevaru ukrao pês, odnosno u drugoj varijanti čarapu, bez čega se nije mogla vratiti drugim vilama, što bi se moglo protumačiti kao vjerovanje da vilinska moć počiva u nekom njezinom osobnom predmetu, najčešće dijelu nošnje.⁵³ Obje verzije govore kako je dugo ostala s momkom, ali je kazivanje zabilježeno u Ričicama bogatije za podatak da je *bila već stare dobi* kada je zatražila svoju čarapu natrag, što posredno ističe njezinu vječnu mladost, tj. besmrtnost kao još jednu u nizu natprirodnih karakteristika.

Uz igranje kola, najrasprostranjeniji motiv kazivanja zabilježenih na području istraživanja veže se uz vilinsku fascinaciju konjima. Pojedini kazivači navode kako bi noću znale ljudima ukrasti konje te ih jahati do jutra.⁵⁴ Sutradan bi njihovi vlasnici primijetili da su životinje umorne,⁵⁵ a najočigledniji znak noćnog posjeta vila bila je zamršena griva.⁵⁶ O širokom rasprostiranju pojave u selima ovog kraja svjedoči navod iz Piplice: *Ko je god ima konje, to se dešavalo.*⁵⁷ Jedan Svetoročanin (r. 1929. godine) napominje kako je ujutro naići na zamršenu grivu bio znak da su konji dobri, pošto su vile jahale samo najbolja grla. Dio kazivača potvrđuje da je griva bila ispletena u prave pletenice,⁵⁸ dok ostali navode kako tome nije bio slučaj već da je bila zapetljana tako kao kada se konja ne timari neko vrijeme.⁵⁹ U svakom slučaju, da zamršenu grivu nije dobro rasplitati potvrđuje kazivač iz Smokrića (r. 1932. godine) prisjećajući se što mu je jednom ispričao neki čovjek iz Ličkog Cerja: *Ja sam prije imao konje i vajak im je griva bila spletena. Ali ne bi to niko raspleo! Ja sam išao negdje u Dalmaciju, na sajam pa ja to rasplićao. I meni rekao je jedan stari čovjek, veli,*

⁵² J. GRBIĆ, 2001, 472.

⁵³ Usp. M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1959, 198; usp. J. GRBIĆ, 2001, 473.

⁵⁴ Zabilježeno na lokalitetima: Lipač, Smokrić, Vagan.

⁵⁵ Prema riječima kazivača iz Sv. Roka (r. 1929. godine).

⁵⁶ Da su vile konjima noću plele grivu potvrđeno je na lokalitetima: Lipač, Lovinac, Piplica, Poljana, Smokrić, Sv. Rok, Vagan; usp. UEA, IV, 142, HF 211/987.

⁵⁷ Kazivač iz Piplice (r. 1929. godine).

⁵⁸ Potvrđeno na lokalitetima: Lovinac, Smokrić, Sv. Rok, Vagan.

⁵⁹ Zabilježeno na lokalitetima: Lovinac, Piplica, Poljana, Sv. Rok.

nemoj to rasplićat. To nije dobro rasplićat. Eto, gatali svašta. Veli on, rasplića neko u njegovom selu, pa je konj poslije bija ko da je vrag u njega uša!

Vrimenjaci i misečari

Kazivanja o *vrimenjacima* zabilježena su na svega nekoliko lokaliteta,⁶⁰ no prikupljeno je dovoljno podataka da se ocrtaju neke od njihovih značajki. Prema riječima kazivača riječ je o ljudskim bićima, suseljanima⁶¹ koji se odlikuju nadnaravnim sposobnostima: *Vrimenjake su zvali ljude koji su mogli krupu napraviti. Kaže, saziva krupu. Onda su rekli za nekog da je ulio u bocu vodu, pa muća, muća, kad je vodu počeo prolivati iz boce, onda se naoblači pa okrenu sivati, grmiti i zatim krupa.*⁶² Ljudi ih se nisu bojali, ali nisu bili ni pretjerano omiljeni jer su smatrali da namjerno čine štetu.⁶³

Ukoliko obratimo pozornost na komparativnu građu iz ostatka Like te nešto šireg područja, slika *vrimenjaka* postaje puno jasnija. U Otočcu se pripovijedalo da se rađaju u *košuljici* (placenti) te kako svako selo ima svog *vrimenjaka* koji leti po zraku i čini dobro ljudima.⁶⁴ Gotovo identično vjerovanje zabilježeno je u Kopolju, uz iznimku da se *narod ne slaže tko je vrimenjak*, tj. da postoje dobri i zli *vrimenjaci*, jedni koji prizivaju tuču i drugi koji ju sprečavaju.⁶⁵ Pričanja o borbama između *vrimenjaka* u obličjima bijelog i crnog bika, u kojima pobjednik zasipa tučom područje koje je pobijeđeni branio, poznata su i u Sinjskoj krajini,⁶⁶ a kod Bunjevaca naseljenih na primorskoj padini Sjevernog Velebita *vrimenjaci* su svrstani u red isključivo pozitivnih bića s nadnaravnim moćima.⁶⁷

U Lovincu i okolici *vrimenjaci* su izjednačeni s *misečarima*, što je također potvrđeno kod primorskih Bunjevaca s područja Krivoga Puta. Poput *vrimenjaka*, *misečari* su ljudska bića,⁶⁸ ali se po nekim karakteristikama razlikuju od svojih suseljana. Kazivačica iz Piplice (r. 1929. godine) navodi kako bi se takav čovjek rodio u posteljici koja se zatim sušila i potom zašivala u

⁶⁰ Odnosi se na lokalitete: Lovinac, Razbojine, Smokrić, Sv. Rok.

⁶¹ Nekoliko kazivača prisjetilo se da je za njihove mladosti neki čovjek iz Smokrića nosio nadimak *vrimenjak*.

⁶² Kazivač iz Smokrića (r. 1932. godine). Da su *vrimenjaci* mogli prizivati loše vrijeme i *krupu* (tuču) potvrdilo je nekoliko kazivača iz Lovinca i Sv. Roka.

⁶³ Kazivač iz Smokrića (r. 1932. godine).

⁶⁴ Usp. M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1975, 214.

⁶⁵ J. GRČEVIĆ, 2000, 504.

⁶⁶ Usp. M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1975, 214.

⁶⁷ Usp. N. ŠKRBIĆ, 2000, 220.

⁶⁸ Da su *misečari* ljudska bića zabilježeno je na lokalitetima: Lovinac, Piplica, Sv. Rok, Vagan.

kaput kao amajlija.⁶⁹ Prema njenim riječima on bi bio sretan u životu. Slično vjerovanje zabilježio je i Nikola Bonifačić *Rožin: Košuljicu u kojoj se dite rodi, nosi u đepu, da ga nitko neće ubiti*. Nadalje, kazivanje zabilježeno u Brnčevu odaje neke fantastične elemente njegova izgleda: *To ti je čovik koji se po noći diže i šeta svakuda. Visok kako je meni did priča. I on je išta, on i žena su išli s kolima. I kad su oni naišli na njega, on se nije htio maknut. I veli, ja sam skoro kola slupao jer sam išao kraj njega. Visok jedno tri metara i u bilom. Tako je meni did pričao. On ga je vidio. I još je on znao pričat kako su znali po krovovima kuća bazati.*⁷⁰

Kao što prikazuje raniji primjer, glavna karakteristika *misečara* jest da se pojavljuje noću i *baza*⁷¹ po krovovima kuća.⁷² Da je riječ o noćima s mjesecinom, što odgovara i etimologiji naziva za ovakva čovjeka, potvrđeno je u Ričicama: *On ide po noći, samo kad mjesec izađe.*⁷³ Prema riječima kazivača iz Sv. Roka (r. 1929. godine), *misečar* bi pao s krova kad bi pijevci zapjevali. Pojedinci su naveli da takvi ljudi hodaju u snu,⁷⁴ a u Ričicama je zabilježeno objašnjenje: *On možda spava u krevetu, ali ona njegova figura se možda vidi tamo. Kao duša. Duh.*⁷⁵

U kontekstu preklapanja pojedinih elemenata vjerovanja o *vrimešnjacima* i *misečarima* (ili izjednačavanja ta dva pojma), nije suvišno napomenuti postojanje dodirnih točaka s nizom fantastičnih bića sličnih karakteristika. Primjerice, poput ličkih *vrimešnjaka krsnici* (Istra, Hrvatsko primorje, Kvarnerski otoci, jugozapadna Slovenija) i *zduhači* (Bosna i Hercegovina, Crna Gora) su ljudi rođeni u placenti.⁷⁶ Za spomenuta bića, ali i za *vjedogonje* (Boka kotorska) i *benandante* (sjeveroistočna Italija) vjeruje se *imaju sposobnost napuštanja tijela za vrijeme sna*,⁷⁷ što se podudara s kazivanjem zabilježenim u Ričicama. Predaja iz Brnčeva koja govori o *misečaru u bilom* kojeg je susreo kazivačev djed ima sličnosti s pričanjima o noćnim bitkama istarskih *krsnika* protiv svojih antipoda (*štrigona* ili *kudlaka*). Naime, u takvim sukobima *krsnik* je često u obličju bijele, a njegov protivnik crne životinje.⁷⁸

⁶⁹ Slično vjerovanje potvrđeno je u Piplici, Sv. Roku i Vaganu.

⁷⁰ Kazivač iz Brnčeva (r. 1950. godine).

⁷¹ Glagol *bázati* dolazi od turske riječi *basamak*, u značenju korak. U hrvatskom jeziku označava besposleno tumananje ili lutanje s užitkom (usp. V. ANIĆ et al., 2004, 263).

⁷² Zabilježeno na lokalitetima: Brnčevo, Lipač, Lovinac, Piplica, Poljana, Ričice, Sekulići, Sv. Rok.

⁷³ Kazivač iz Ričica (r. 1931. godine).

⁷⁴ Potvrđeno na lokalitetima: Lovinac, Piplica, Poljana, Sekulići, Sv. Rok.

⁷⁵ Kazivač iz Ričica (r. 1931. godine).

⁷⁶ Usp. M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1975, 206-208, usp. L. ŠEŠO, 2002/2003, 26-28, 46.

⁷⁷ T. VINŠČAK, 2005, 225; usp. L. ŠEŠO, 2002/2003, 38-39, 44-48.

⁷⁸ Usp. M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1975, 209, 211, 214.

Vještice

Na svim lokalitetima na kojima su se provodila terenska istraživanja zabilježena su kazivanja o vješticama. Lokalno stanovništvo naziva ih *višticama*,⁷⁹ *viščicama*,⁸⁰ *viščetinama*,⁸¹ a kazivač iz Piplice (r. 1929. godine) navodi još nekoliko naziva: *štrigona*, *baba roga* i *poludnica*. Prema riječima mnogih kazivača vješticama su uglavnom smatrane pojedine žene iz sela,⁸² najčešće starije životne dobi,⁸³ a u nekim slučajevima s njima se poistovjećivalo misteriozno svjetlo koje bi ljudi viđali noću.⁸⁴ Vještice imaju sposobnost pretvoriti se u životinju, najčešće guju, leptira, kokoš ili crnu mačku,⁸⁵ a smatralo se da znaju vračati⁸⁶ i bacati uroke⁸⁷ te na taj način nanijeti zlo ljudima, ali i njihovu blagu ili usjevima. Takve bi *čarobije* uglavnom radile iz zavisti.⁸⁸ Vještice su bile *vražje* ili *pogane*,⁸⁹ *grintave*,⁹⁰ *bezobrazne*⁹¹ žene, a kazivačica iz Sekulića (r. 1936. godine) vješticama naziva crne, ružne, grbave, nosate *babe*.

Žena postaje vješticom na nekoliko načina, neposredno nakon rođenja ili kasnije tijekom života: ukoliko se rodi u posteljici koja se krsti zajedno s djetetom,⁹² ako rodi izvanbračno dijete,⁹³ kada se uda žena koja je bila *mora* kao djevojka⁹⁴ ili kada sklopi savez s vragom.⁹⁵

⁷⁹ Naziv vištica zabilježen je na lokalitetima: Lipač, Lovinac, Piplica, Poljana, Razbojine, Ričice, Smokrić, Sv. Rok, Vagan; UEA, IV, 142, gF 412/1022.

⁸⁰ UEA, IV, 142, HF 211/987.

⁸¹ Kazivač iz Lipača (r. 1947. godine).

⁸² Da su vješticama smatrane žene zabilježeno je na lokalitetima: Lovinac, Piplica, Poljana, Razbojine, Ričice, Smokrić. Jedini primjer u kojem se spominje muški *vištac* donosi kazivač iz Sv. Roka (r. 1929. godine) ispričavši da je na svoje oči vidio kako neki stari čovjek muze preko *uprtice*.

⁸³ Potvrđeno na lokalitetima: Lovinac, Razbojine, Sv. Rok.

⁸⁴ Usp. M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1955, 124-125; usp. UEA, IV, 143, HF 211/987; v. poglavlje *Stravinje*.

⁸⁵ Kazivačica iz Piplice (r. 1938. godine); usp. UEA HF 211/987.

⁸⁶ Kazivač iz Razbojina (r. 1914. godine).

⁸⁷ Da vještice znaju bacati uroke zabilježeno je na lokalitetima: Lovinac, Piplica, Sv. Rok, Vagan.

⁸⁸ Potvrđeno na lokalitetima: Lovinac, Piplica, Sv. Rok.

⁸⁹ Kazivač iz Lipača (r. 1930. godine).

⁹⁰ Kazivač iz Lovinca (r. 1928. godine).

⁹¹ Kazivačica iz Sekulića (r. 1936. godine).

⁹² Kazivač iz Smokrića (r. 1932. godine).

⁹³ Kazivačica iz Lovinca (r. 1941. godine).

⁹⁴ V. poglavlje *Mora*.

⁹⁵ Usp. UEA, IV, 14,2, HF 211/987.

Najčešće spominjana karakteristika vještice, potvrđena na svim istraživanim lokalitetima, jest sposobnost krađe mlijeka na poseban način. Naime, vjerovalo se kako vještica krađe mlijeko pomoću *uprtice*, vunene uzice koju bi prebacila preko gredice,⁹⁶ komošara⁹⁷ ili vlastite krave⁹⁸ te bi simulirala mužnju povlačeći krajeve uzice, a u pripremljenu posudu curilo bi mlijeko tuđe krave. Kazivač iz Poljane (r. 1942. godine) naglašava kako je vještica *trebala doći u tu kuću, otkud će krasti vareniku, nešto dobiti tamo i ako nije ništa mogla dobiti onda su rekli da je zagrebala noktima pa štoku od vrata da nešto odnese. Da nešto odnese, da bi na temelju toga mogla krast to mlijeko*. Isto tako nepovoljnim se smatralo posuđivati predmete iz kuće u periodu od osam dana nakon rođenja djeteta ili teleta te posebno na Jurjevo.⁹⁹ Na njih se moglo naići na Jurjevo za *prvog sunca* kad se idu kupati na *selsku vodu*. Tamo bi vještice izvodile *vračke* i krale mlijeko pa su seljani obično čuvali tu vodu.¹⁰⁰ Kazivačica iz Lovinca (r. 1941. godine) prisjetila se pričanja o ženi koja je na Jurjevo nakupila mrtvačkih kostiju oko sebe i muzla mlijeko preko uzice, a Nikola Bonifačić *Rožin* u Lovincu je zabilježio da bi poneka žena zajahala *stap*¹⁰¹ i tako obilazila oko kuće kako joj nitko ne bi ukrao mlijeko.¹⁰² Tijekom istraživanja zabilježeno je nekoliko postupaka sprečavanja krađe mlijeka, kojim bi se ujedno razotkrio identitet vještice.

Zasigurno najrasprostranjenija metoda uključuje zatvaranje kravlje mokraće u bocu.¹⁰³ Ovako to objašnjava kazivač iz Poljane (r. 1942. godine): *(...) ova posuda u koju muzeš, kad krava počne pišati, onda izvrneš mlijeko i sve i na dno uvatiš tu pišaku i onda je staviš u bocu. I onda je začepiš čvrsto i muka pristisne tu ženu da dođe kazati i javit se da je to ona. Ona dobije nekakve napadaje i muke zato što je zašarafljena čvrsto, ne more disati. Otkrije se zapravo. To je bio način, tobože, da saznamo tko nam nosi tu vareniku*. Nedugo nakon toga vještica bi došla posuditi kakvu sitnicu iz kuće, a po njezinu dolasku su ukućani morali biti suzdržani. Ništa joj se nije smjelo posuditi, čak se nije smjelo ni progovoriti s njom. Prema riječima kazivača iz Smokrića (r. 1932. godine) ona *pukne i mora onda s tim prestati*.

⁹⁶ Zabilježeno na lokalitetima: Lovinac, Smokrić.

⁹⁷ Prema riječima kazivačice iz Sekulića (r. 1936. godine).

⁹⁸ Zabilježeno na lokalitetima: Lovinac, Sv. Rok.

⁹⁹ Usp. N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 2, 18; usp. M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1955, 123.

¹⁰⁰ Prema riječima kazivačice iz Vagana (r. 1932. godine).

¹⁰¹ Visoka drvena posuda koja služi za dobivanje maslaca.

¹⁰² Usp. N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 15.

¹⁰³ Potvrđeno na lokalitetima: Poljana, Sv. Rok, Lovinac, Smokrić.

Prakticirali su se i drugi načini. Jedan od njih je *vezat babe na komoštre* na Pokladnicu. Kazivačica iz Piplice (r. 1938. godine) prisjetila se postupka koji su ona i sestra činile za vrijeme mladosti: *Onda mi na te komoštre, nađe ona konca i mi grančice nakršile. Onda obisiš grane, onda na koje žene misliš da su to one [vještice, op.a.], onda kažeš ova je bila Manda, i svežeš nju najgore. Ovo je Ana, ovo je Vranjika. I ujutro tražimo koja je izašla, koje nema grane ta je. Po tom smo ih tražili.* Također, kada bi čoban posumnjao da netko odnosi mlijeko blagu koje je čuvao, on bi uzeo haljinu, metnuo je na trnje i tukao, *a ono se okrene mekat nemoj, nemoj!*¹⁰⁴ Konačno, ljudi su odlazili po pomoć lokalnim vječarima, a neki su išli sve do Bihaća k *odži* da im *da nekakvu cedulju*.¹⁰⁵

Neposredno uoči korizme izbjegavalo se odlaziti u prelo jer se smatralo da *bi tada vištice mogle napadati*.¹⁰⁶ Do Pepelnice su lan i konoplja trebali biti ispređeni jer se u protivnom vjerovalo kako *vještice u to pišaju*¹⁰⁷ i *onda da će to smrditi i da će to bit zagađeno*.¹⁰⁸ Također, u bilo koje doba godine smatralo se opasnim noću otići na gumno, gdje se vjerovalo da vještice plešu kolo.¹⁰⁹

Vjerovalo se da muškarci mogu prepoznati vješticu tijekom polnočke u crkvi. Pritom je valjalo svu odjeću, uključujući i opanke, okrenuti naopako te promatrati mnoštvo. Vještica bi bila ona žena koja je leđima okrenuta oltaru. Da mu ne nanese zlo, morao je kod sebe imati prosa i luga te to prosipati putom od crkve do kuće.¹¹⁰

Na nekoliko lokaliteta zabilježena su kazivanja o vještičjem letu.¹¹¹ Sposobnost letenja dobiva mažući se posebnom, *vještičjom mašću*,¹¹² a *Upitnica Etnološkog atlasa* donosi podatak da vještice piju *vještičji napitak*.¹¹³ Međutim, sam napitak ili mast nije dovoljno sredstvo da vještica poleti, već mora izgovoriti posebnu formulu. Kazivač iz Ričica (r. 1931. godine)

¹⁰⁴ Kazivačica iz Sv. Roka (r. 1945. godine).

¹⁰⁵ Prema riječima kazivačice iz Lovinca (r. 1941. godine). Predodžba u magijsku obrambenu moć tzv. *zapisa*, komadića papira na kojem bi svećenik ispisao kakvu molitvu ili zagovor, široko je rasprostranjena na hrvatskom prostoru. Svećenik druge vjere (u ovom slučaju musliman) smatran je osobom s imunitetom, pa se vjerovalo kako je učinkovitost zapisa mnogostruko veća (usp. J. GRBIĆ, 2001, 488).

¹⁰⁶ Kazivač iz Poljane (r. 1942. godine).

¹⁰⁷ Kazivačica iz Sekulića (r. 1936. godine).

¹⁰⁸ Kazivač iz Poljane (r. 1942. godine).

¹⁰⁹ Kazivanja o vještičjim kolima zabilježena su na lokalitetima: Lipač, Piplica, Smokrić.

¹¹⁰ Usp. UEA, IV, 142, HF 211/987.

¹¹¹ Riječ je o lokalitetima: Lipač, Lovinac, Sekulić, Smokrić.

¹¹² Kazivanja o vještičjoj masti potvrđena su na lokalitetima: Lipač, Sekulić, Sv. Rok.

¹¹³ UEA, IV, 142, HF 211/987.

pripovijeda: *Bio kod tih ljudi sluga, mi kažemo najmenik. A baba kad se mazala nekim mastima svojim, onda je vikala — Ni o drvo ni od kamen, ni o krušku krekšu, već više Zadra u Ravnice. A veli ovaj, idem se i ja namazat ka i ona, pa da vidim što će bit. Onda je on vika i o krušku i o kamen i o... Krivo je reka i sav se smlatio i stuka.*¹¹⁴

Mora

Većina kazivača je potvrdila kako su imali vlastita iskustva s noćnim posjetima ovog bića ili su o njima slušali. Po nekim karakteristikama *mora* je usko vezana uz vješticu te su u pojedinim kazivanjima ta dva pojma u potpunosti izjednačena. Međutim, u nekim zapisima vidljiva je jasna distinkcija te se u par slučajeva decidirano navodi vjerovanje da su *more* neudane djevojke koje ulaskom u bračnu zajednicu postaju vještice.¹¹⁵

Morom postaje dijete rođeno u košuljici (placenti)¹¹⁶ ili kada se žensko dijete *rodi poslije čaćine smrti*.¹¹⁷ Uglavnom su okarakterizirane kao ženska bića natprirodnih moći i negativnih karakteristika poput zle čudi, sklonosti nemoralu ili naročito izražene ljubomore i zavisti.¹¹⁸ S druge strane, neki kazivači negiraju njezino ljudsko podrijetlo naglašavajući kako je riječ o demonu.¹¹⁹

Prema riječima kazivačice iz Lovinca (r. 1929. godine), *mora* se može pretvoriti u muhu i u *uprticu*, a na nekoliko lokaliteta zabilježeno je vjerovanje da može biti nevidljiva.¹²⁰ Smatralo se da noću napada ljude u snu te kako predstavlja posebnu opasnost za djecu i starije ljude. U kuću bi ulazila kroz ključanicu ili neki uski procijep,¹²¹ a vjerovalo se da *kroz ušice od igle more proć*.¹²² Kod starijih ljudi napad *more* bi se manifestirao kao gušenje, davljenje,

¹¹⁴ Usp. M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1955, 10, 130. Riječ je o predaji poznatog motiva pogrešno izgovorene formule koji je relativno čest u hrvatskoj usmenoj književnosti (usp. M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1959, 223; usp. Lj. MARKS, 2007).

¹¹⁵ Kazivač (r. 1928. godine) i kazivačica (r. 1941. godine) iz Lovinca; usp. UEA, IV, 141, HF 211/987; usp. UEA, IV, 141, gF 412/1022; usp. M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1955, 124-125, 130.

¹¹⁶ Potvrđeno na lokalitetima: Piplica, Razbojine.

¹¹⁷ Kazivač iz Piplice (r. 1929. godine).

¹¹⁸ Zabilježeno na lokalitetima: Piplica, Poljana, Lovinac.

¹¹⁹ Kazivač iz Smokrića (r. 1928. godine).

¹²⁰ Riječ je o lokalitetima: Piplica, Sv. Rok.

¹²¹ Da mora može ući u kuću kroz ključanicu ili neki procijep zabilježenoj je na lokalitetima: Piplica, Poljana, Smokrić; usp. UEA, IV, 141, HF 211/987; usp. UEA, IV, 141, gF 412/1022.

¹²² Kazivač iz Piplice (r. 1929. godine).

nemogućnost pomicanja.¹²³ Obično bi se kazalo da *mora pritisne*,¹²⁴ *mora guši*,¹²⁵ *mora mori*.¹²⁶ S druge strane, kada bi djetetu bradavice na prsima otekle, reklo bi se da ga *mora sasne*.¹²⁷ Također, napad *more* mogao se manifestirati i u obliku lišaja ili kraste.¹²⁸

Bilo je moguće zaštititi se na nekoliko načina. Najčešće bi se mazalo *češnjakom po prsim*. *Da njon onda to smrdi i da onda ne može bit prisutna*.¹²⁹ Nadalje, umivalo bi se blagoslovljenom vodom,¹³⁰ nož bi se stavio pod jastuk¹³¹ ili bi se zabijao u ključanicu.¹³² Vjerovalo se da od *more* štite *uzlići* koje valja *odrezat od platna kad se počima tkati* te ih se stavljalno pod jastuk.¹³³ Neki su djecu pokrivali izvnutim vunanim torbama ili vrećama,¹³⁴ a kazivačica iz Smokrića (r. 1933. godine) je oko kolijevke svoga sina vezala šarenu *uprticu* od vune obloženu trnjem. Usto se išlo u crkvu, ljudi su molili i nosili križ oko vrata.¹³⁵ Posebno snažna obrana bilo je *mudro slovo* ili *zapis*.¹³⁶ Kazivačica iz Piplica (r. 1929. godine) ispričala je što je sve pokušavala kad je *mora* napala njezina sina: *Mećali smo nož ondi di ključ ide. Tu zabodi. Pa meći vriću, petlju okreći, pa lukom maži prsa, pa okreći djetetu glavu na drugu stranu, molilo se, što sve nisu šnjim! (...) E, ono reklo mudro slovo, ne znam kolko, ovako papirić metit uvrh glave djetetu. To mora pisat dečko koji nije oženjen. Mi smo to mećali uvrh kolijevke, uvrh glave kad ta mora dolazi.*

Uz to što se maliciozno djelovanje *more* moglo spriječiti, postojali su načini kako otkriti njezin identitet. Ujutro je trebalo prekriziti *slamku* na kojoj se spavalo te ju postaviti na vrata kuće. Prva žena koja bi kroz njih prošla bila je

¹²³ Spomenute simptome opisali su kazivači u Lovincu, Piplici, Sekuliću, Smokriću, Sv. Roku i Vaganu.

¹²⁴ Zabilježeno na lokalitetima: Lovinac, Smokrić.

¹²⁵ Potvrđeno na lokalitetima: Lovinac, Piplica, Sekulić, Smokrić, Vagan.

¹²⁶ Zabilježeno na lokalitetima: Lipač, Sv. Rok.

¹²⁷ Izraz je zabilježen na svim lokalitetima obuhvaćenim istraživanjem.

¹²⁸ Kazivačica iz Piplice (r. 1938. godine).

¹²⁹ Kazivač iz Piplice (r. 1929. godine). Gotovo su svi kazivači potvrdili kako su se za zaštitu od *more* ljudi mazali lukom po prsima.

¹³⁰ Da su se ljudi umivali posvećenom vodom kako bi se zaštitili od *more* zabilježeno je na lokalitetima: Lovinac, Smokrić, Sv. Rok.

¹³¹ Kazivačica iz Smokrića (r. 1939. godine) i kazivačica iz Lovinca (r. 1929. godine). Kazivačica iz Piplice (r. 1938. godine) navela je da se zbog toga kraj djeteta stavljalno *sikira*.

¹³² Kazivačica iz Piplice (r. 1938. godine).

¹³³ Kazivačica iz Lovinca (r. 1929. godine).

¹³⁴ Zabilježeno na lokalitetima: Piplica, Razbojine, Sv. Rok; usp. UEA, IV, 141, gF 412/1022.

¹³⁵ Potvrđeno na lokalitetima: Lovinac, Piplica, Smokrić, Sv. Rok.

¹³⁶ Kazivačica iz Piplice (r. 1938. godine).

mora.¹³⁷ Nju se moglo i uhvatiti tijekom noći, ali je trebalo znati kako. Kazivačica iz Piplice (r. 1938. godine) pojašnjava: *Nju treba držat! Kad je uvatiš. Al ne smiješ ni stisnit ni pustit. Moraš držat onako kako si je ćapio.* Tako ju je trebalo držati sve dok sunce ne grane.

Stravinje

U Japunčićevom *Taslaku*, rječniku Sv. Roka, pojam *stravinja* definiran je riječima: *Stravinja - ono što straši ljude, nešto vrlo loše, očajno, zastrašujući događaj: "To je bila stravinja božja".*¹³⁸ Kazivanja o stravinjama zabilježena su na svim lokalitetima, a kazivači su na različite načine opisivali ovu pojavu. Naziv *stravinja* se koristio za sve neobično, nepoznato, nerazjašnjeno i neobjašnjivo što se pojavljivalo u noćnim satima, točnije, od sumraka pa sve dok se pijevci ne oglase: *A kažu dok pivci ne pivaju more se svašta desit. To jesam čula. E onda kažu sve stravinje 'odaju, a kad pivci zapivaju svako biži na svoju stranu.*¹³⁹

Prema riječima pojedinih kazivača, izgled *stravinje* karakterizira tajanstvena neodređenost: *Mogli bi ga definirati kao čovjeka, kao vukodlaka, kao nešto nadnaravno. Veliko, ogromno, jako. Srelo te negdje. To je stravinja. Ni žena, ni muško, to je stravinja. Nema tu druge definicije.*¹⁴⁰ Drugi naglašavaju njezin antropomorfan izgled. Kazivač iz Lipača (r. 1947. godine) navodi kako je riječ o muškarcu, divovskom čovjeku kojega se viđalo noću u velebitskim šumama, a u Brnčevu je opisana kao žena: *Stravinja! To je isto ženska osoba. To je bila nekakva nakaradna, ružna stara žena. Ne znam kakva. Meni pričali da je užasna.*¹⁴¹ Pogotovo se naglašava njezin neatraktivna, gotovo groteskana izgled.¹⁴² Jedan Lovinčanin (r. 1928. godine) potvrđuje da je riječ o ženi, ali ju izjednačava s demonom: *To su neke spodobe u vidu većinom žena koje su bile nakaradno obučene u neku prljavu, trošnu obuću. (...) To je kao demon. Kao neka prikaza koja je došla iz neba.*

¹³⁷ Kazivačica iz Lovinca (r. 1941. godine).

¹³⁸ M. JAPUNČIĆ, 1998, 157.

¹³⁹ Prema riječima kazivačice iz Lovinca (r. 1941. godine). Jedan kazivač iz Piplice (r. 1929. godine) kazao je kako su *opasna doba prid zalaz sunca*, a drugi (r. 1939. godine) navodi da je najopasnije u *3-4 sata poslije ponoći*. Da se *stravinja* pojavljuje noću, potvrdili su pojedini kazivači iz Brnčeva, Lipača, Lovinca, Poljana, Smokrića, Sv. Roka i Vagana.

¹⁴⁰ Kazivač iz Lovinca (r. 1942. godine).

¹⁴¹ Kazivač iz Brnčeva (r. 1950. godine).

¹⁴² Potvrđeno na lokalitetima: Poljana, Smokrić, Vagan.

*Stravinjom se smatralo i malo svjetlo koje noću hoda.*¹⁴³ U Poljani je zabilježeno: *Gori svića. Gori svića i ide, ide zrakom.*¹⁴⁴ Kazivačica iz Piplice prisjetila se kako su ga njezin brat i šogorica vidjeli kad su se vraćali iz prela. Izgledalo je poput svjetla od voštanice. Njezin ga je brat pokušao uhvatiti, ali ono ode dalje. *A on će ići dalje. I tako dva, tri puta kad je vidija da od tog nema ništa.* Prema riječima kazivača, *svića* predstavlja dušu pokojnika.¹⁴⁵ Japunčić navodi kako su ljudi vidali *sviće* na mjestu zvanom *Bilige kod kuće Kneževića*,¹⁴⁶ a čitav niz kazivača potvrdio je da su ih vidali na grobljima.¹⁴⁷ Također, takvo svjetlo pogotovo se vezalo uz mjesta na kojima se dogodila neka tragedija: *Uglavnom se to svjetlo znalo događati di se, ljudi su pričali, di se nešto dogodilo, di se dogodila možda kakva eventualno tuča ili di je neko nekad u bivšem vremenu ubijen možda ili tako to.*¹⁴⁸

Tijekom terenskog istraživanja zabilježeno je i nekoliko kazivanja o povratku pokojnika među žive.¹⁴⁹ Kazivačica iz Lovinca (r. 1929. godine) ispričala je kako je vlastitim očima vidjela svoju poznanicu: *Umrla jedna žena u selu, al ja išla svaku večer k njima na sido uvečer i sad ima neko vrilce, voda i ja idem uz to brdašce do nji' i ona ide preda mnom, bakica, niska, stara.* Jedna Svetoročanka (r. 1931. godine) prisjetila se slučaja obitelji u kojoj je majka umrla nakon što je porodila sedmo dijete. Kada se udovac ponovno oženio, zaredali su se neobjašnjivi događaji: po kući je nešto stvaralo buku, a ljudi su govorili kako se majka *vratila svojoj djeci*. Kazivačica je zatim na polju srela najmlađe dijete iz te obitelji, koje je prestravljeno tvrdilo da ga majka doziva, nakon čega je *on lijepo doša kući ni mrtav ni živ, nit su ga mogli razbuđivat. Bože, dva dana da je leža dok se to nije okrenulo djetetu.* S druge strane, bilo je slučajeva dozivanja duša pokojnika. Kazivačica iz Smokrića (r. 1939. godine) poznavala je stanovitu *babu Vranjiku*, koja je znala postupak prizivanja ključem i molitvenikom: *Baš je ona bila sposobna žena i govorili su da ona zna i prizivati duhove to na ključ i molitvenik. (...) I onda moli, i doziva. I da ti duhovi, samo da moraš to znati i dozvati i vratiti, da onda lupa po kući ako se ne vrate, dok se to opet ne sredi.* Sjećanje na jedan takav događaj zabilježila je i Mira Petrović: *Tako je mama sazivala, ne znam s kime. Tronožac (bez eksera), oko njega sazivači i pitaju duha "dragi duše kaži mi"... I najednom se tronožac*

¹⁴³ UEA, IV, 143, HF 211/987.

¹⁴⁴ Kazivač iz Poljane (r. 1950. godine).

¹⁴⁵ Zabilježeno na lokalitetima: Lovinac, Smokrić.

¹⁴⁶ M. JAPUNČIĆ, 2000, 247.

¹⁴⁷ Potvrđeno na lokalitetima: Lovinac, Piplica, S. Rok.

¹⁴⁸ Prema riječima kazivača iz Poljane (r. 1950. godine).

¹⁴⁹ Kazivanja zabilježena na lokalitetima: Lovinac, Piplica, Poljana, Smokrić, Sv. Rok.

*počeo gibati, čemu se oni nisu nadali. Prepali su se, a kako je špajza bila bila otvorena mama ih je zgrabila i bacila u špajzu.*¹⁵⁰ Smatralo se da za umrle koji su se vratili s "onog svijeta" treba platiti misu.¹⁵¹

Podatci iz *Upitnica Etnološkog atlasa Jugoslavije* potvrđuju da su nemirne duše također percipirane kao *stravinje*, a pogotovo ukoliko su ljudi bili zli za života.¹⁵² U Smokriću je zabilježeno nekoliko kazivanja o stanovitom četniku koji je tijekom Drugog svjetskog rata počinio mnoge zločine u ovom kraju. Na smrti su mu se počele priviđati žrtve te nije mogao umrijeti sve dok ga katolički svećenik nije ispovjedio. Međutim, ni nakon smrti njegova duša nije našla mira. Ljudi su na njegovu grobu vidjeli rupe kroz koje *kao da je izlazio*. Jedna kazivačica navodi kako su naširoko zaobilazili mjesto na kojem je zakopan: *Plašili su se i stariji! Svak je okolava po noći, jedino pijan kad je išo.*

U spomenutim kazivanjima naziru se elementi vjerovanja o vukodlacima, fantastičnim bićima koje većina kazivača spominje u kontekstu *stravinja*. Maja Bošković-Stulli je u Ličkom Cerju zabilježila sljedeće: *Stravinja al vukodlak to smatra se ovako u nas: u vrašnja vremena da ko umre pa poslije prikaživa se živom narodu*. Nakon smrti se zli i grešni ljudi *povukodlače*, tj. pretvaraju se u vukodlake.¹⁵³ *Upitnice Etnološkog atlasa* donose podatak da se uz zle ljude, u vukodlake pretvaraju i *oni koji su umrli bez svijeće ili ih je na odru preskočila mačka.*¹⁵⁴ Iako isti izvor negira da se grob takva čovjeka po nečemu može prepoznati, iz ranije navedenih kazivanja stanovnika Smokrića razvidno je da se na njemu pojavljuju rupe kroz koje je povukodlačeni pokojnik izlazio van.¹⁵⁵

¹⁵⁰ M. PETROVIĆ, 2010, 4.

¹⁵¹ Prema riječima kazivača iz Poljane (r. 1950. godine).

¹⁵² usp. UEA, IV, 143, HF 211/987; Potvrđeno na lokalitetima: Lovinac, Ričice, Smokrić, Sv. Rok.

¹⁵³ Zabilježeno na lokalitetima: Lipač, Lovinac, Piplica, Ričice, Sv. Rok.

¹⁵⁴ UEA, IV, 141, HF 211/987. Terenskim istraživanjem nije potvrđeno postojanje ovakve predodžbe, kao ni vjerovanja da se pokojniku *otkopčava dugmad kako bi mu otpala odjeća ako postane vukodlak* (M. JAPUNČIĆ, 2000, 273) ili da se *odvezuje podbradnjak, otkopčavaju sve kopče i vezovi na mrtvacu* (L. PAVIČIĆ, 1987, 240).

¹⁵⁵ Zanimljivo je obratiti pozornost na riječi kazivača iz Brnčeva (r. 1950. godine) koji navodi kako se vjerovalo da se samo katolici mogu povukodlačiti. S obzirom na to da je riječ o podatku kontradiktornom brojnim navodima stanovnika Smokrića o povukodlačenju čovjeka pravoslavne vjeroispovijesti, te činjenici da nije potvrđen ni na jednom drugom lokalitetu obuhvaćenom terenskim istraživanjem, na prvi pogled je opravdano sumnjati u njegovu vjerodostojnost. Međutim, slična predodžba zabilježena je na području Bukovice prije stotinjak godina: *Pravoslavni se ne povukodlači nikakav, man da bi koji lemeš s polja ukrao; za toga držje da će se za neko vrijeme dignuti i za nogom lemeš vući. (...) Nego da se pravoslavci očajaju, vjeruje se, t. j. u grobu mogu stati, koliko hoće, a tijelo se ne raspone. Kod katolika toga nema,*

Takva bića najčešće bi se vidalo na grobljima, iako je u Piplici zabilježen primjer u kojem je jedan vukodlak nakon smrti *doša razbijati po kući i gnjaviti, razbijati suđe i tako to.*¹⁵⁶

Gotovo svi kazivači potvrdili su kako je riječ o isključivo zlom biću koje može naškoditi čovjeku. Kazivačica iz Lovinca (r. 1939. godine) prisjetila se zanimljive priče koju joj je pričala majka. Noću su vukodlaci otimali djevojke. Da bi se spasile, pobjegle bi na polje koje su izorali volovi, a *vukodlaci su vikali bjež curo, s bakovskog oranja, a ona je tamo stajala valjda do sunca i onda njeg nestane.*¹⁵⁷

Većina kazivača opisala je vukodlaka kao biće slično vuku,¹⁵⁸ ali uz specifične razlike, primjerice: vukodlak ima drukčiju dlaku ili da je znatno veći od same životinje.¹⁵⁹ S druge strane, jedan kazivač iz Razbojina (r. 1914. godine) opisao ga je kao napuhanu mješinu, a nekoliko stanovnika Lipača naglasilo je da se *vukodlak valja*. U Ričicama je zabilježeno vjerovanje usko vezano uz posljednji opis: *Pričali su da kad netko umre, da mu treba zabit čavao da se ne povukodlači.*¹⁶⁰ Na taj se način pokojnikova koža ne bi napuhala i do preobrazbe ne bi došlo. U hrvatskoj etnografiji postoje brojne potvrde kako je trnov ili gloglov kolac često korišten za uspješno "ubijanje vukodlaka",¹⁶¹ a kazivanje koje indirektno potvrđuje da je ovakav "alat" bio poznat i stanovnicima lovinačkog kraja zabilježeno je u Sv. Roku: *Nekad te pošte nisu bile ovako kao danas, nego u Velebitu gore, kraj ceste. A to se čuvalo. I onda, dolazilo nešto i strašilo te čuvare. I onda došao jedan čuvar gore i naložio vatru. I ušao vrag unutra da vatru ugasi. A on, uvati ga pa ga usuče, pa ga*

nego se oni dižu, protiv čega nose (najviše Boduli) zapise oko vrata, plaćaju neke mise, kosijere u vinogradskog torbi nose, kad kuda obnoć putuju, a i štap od trna crnog protiv vukodlaka da je, kažu, dobar. Nego čuo sam, gdje se Bunjevci diče i uznose, kad im se kaže, da se oni dižu, jer da je to lijepo poslije smrti doći obači svoju kuću i vamiliju (V. ARDALIĆ, 1908, 148-149).

¹⁵⁶ Prema riječima kazivača iz Piplice (r. 1929. godine).

¹⁵⁷ Moguće je oprezno pretpostaviti kako *volovsko oranje* simbolizira posvećen prostor i granicu između svijeta živih i mrtvih. Tradicija štovanja vola veoma je stara i najvjerojatnije potječe iz praindoeuropske zajednice gdje su goveda tijesno vezana uz lunarni kult, odnosno predodžbu o zagrobnom životu. Iako je u hrvatskoj tradicijskoj kulturi vol označen kao ambivalentno biće, u ovom primjeru očigledna je njegova pozitivna strana, tj. uloga zaštitnika. Također, u Lici je poznat običaj *brazdanja* kojim se započinjalo oranje i blagoslovljena zemlja. Gospodar bi uz kompleksne obredne radnje u blizini kuće zaorao i posvetio prvu brazdu da bi godina bila plodna (usp. J. GRBIĆ, 2007, 224; L. ŠEŠO, 2007, 273; M. HEĆIMOVIĆ-SESELJA, 1985, 197-198).

¹⁵⁸ Zabilježeno na lokalitetima: Lovinac, Smokrić.

¹⁵⁹ Kazivač iz Ričica (r. 1932. godine); usp. UEA, IV, 141, HF 211/987.

¹⁶⁰ Kazivač iz Ričica (r. 1932. godine).

¹⁶¹ Usp. J. GRBIĆ, 2001, 477.

*baci dole u neki dočić da je sav Velebit zazvonio! A meni se čini da ga nije moga svladat nego sa trnjevim štapom.*¹⁶²

O vampiru se također govorilo u kontekstu stravinja, ali zabilježeno je vrlo malo konkretnih podataka. Okarakteriziran je vrlo općenito, kao zlo biće koje noću luta naokolo i šteti čovjeku. Kazivač iz Lovinca (r. 1928. godine) jedini je opisao njegov izgled naglasivši kako ima krila te da je potkovan poput konja. Nekolicina kazivača navodi da je vampir isto što i vukodlak,¹⁶³ a neki su ga izjednačili s vragom.¹⁶⁴

Međutim, *vrag* ili *sotona* ne pojavljuje se isključivo kao supstitucija za vukodlaka ili vampira, već predstavlja jednu u nizu *stravinja* koje je lokalno stanovništvo sretalo u neobičnim situacijama. Kazivač iz Ričica (r. 1932. godine) prepričao je događaj o kojem je slušao u mladosti. Neki čovjek je išao na posao noseći veliku blanju (tzv. *povlak*) kad mu je na mjestu zvanom Jadičevac put prepriječio vrag koji je jahao čovjeka: *Kud god on krene, ovi prid njega. Pa on onaj povlak skine, opiči onoga husara što jaši i onda je pobjeglo. Ovaj nije bio strašljiv, pa ga opičio!*

U nekoliko priča o fantastičnim kolima, vrag dolazi kada ga se pozove: *Jedan je iša tamo pa će otić pišice, na noge, u Dalmaciju donit soli i šta ja znam... (...) I da je reka — E sad da ima koji vrag da me odnese u Dalmaciju! Veli on, naiđe odjedanput, idu kola i konji prema njemu. Ajde sidaj, di ćeš, u Dalmaciju? Ajde sidaj, povest ću te! On side, i kad je doša doli, nestalo kola, konja i kočija.*¹⁶⁵ Kazivač iz Sv. Roka (rođen 1939. godine) prisjetio se slične priče. Neki starac je dugo pješačio. Umoran, u jednom trenutku zavapi: *Da oće il Božja il vražja kola. Kad ono — veli — idu dva konja, glave razvratili.* Nakon što je ušao u njih, kola su se vinula u zrak i ostavila nesretnog starca na vrhu brda. Kazivač zaključuje riječima: *Vrag, vrag je vozija. (...) On je reka doć će il Božja il vražja. A vražja su naišla.*¹⁶⁶

Ukoliko se ovaj primjer iz Sv. Roka pažljivije razmotri, zapažamo da je u njemu vrag preuzeo funkciju *orka*,¹⁶⁷ demonskog bića koje se često pojavljuje u obličju neke životinje te *natjera čovjeka da ga uzjaši, pa mu ne dopusti da ga*

¹⁶² Kazivač iz Sv. Roka (r. 1929. godine).

¹⁶³ Zabilježeno na lokalitetima: Lipač, Lovinac. Potvrdu da su u pučkoj predodžbi vukodlak i vampir jedno te isto biće nalazimo i kod Đorđevića: *Ako je možda vukodlak nekad bio nešto drugo, a vampir opet drugo, ta su se dva pojma vremenom tako slila jedan u drugi da je danas nemoguće izdvojiti jedan od drugoga* (T. R. ĐORĐEVIĆ, 1953, 150).

¹⁶⁴ Potvrđeno na lokalitetima: Lovinac, Ričice.

¹⁶⁵ Kazivač iz Piplice (r. 1929. godine).

¹⁶⁶ Promatrajući ove primjere, nije na odmet spomenuti frazu *kunda j' vrag priko mene kola priveza*, koja se često koristila kao odgovor na pitanje: *Kako si?* (M. JAPUNČIĆ, 1998, 351).

¹⁶⁷ Usp. E. SCHNEEWEIS, 2005, 52.

sjaši dokle god ga ne odnese nevjerojatnom brzinom na neko udaljeno mjesto i tu ga ostavi.¹⁶⁸ Dodatnu potvrdu o izjednačavanju orka s vragom u lovinačkom kraju nalazimo kod Maje Bošković Stulli, koja je pedesetih godina dvadesetog stoljeća u Ličkom Cerju zabilježila sljedeće: *Kažu: orko ga odnio, to je kao vrag.*¹⁶⁹

Zanimljivo, tijekom terenskog istraživanja nije zabilježen ni jedan primjer vjerovanja o *orku*, ali su pojedini kazivači spominjali gorostasnu *stravinju* čije se karakteristike u pojedinim slučajevima zabilježenima u literaturi stapaju s njegovima.¹⁷⁰ U Lovincu je zabilježeno kako su ljudi noću vidali stanovitoga crnog čovjeka u velebitskim šumama, a kazivač iz Lipača (r. 1947. godine) naglašava njegovu divovsku figuru što podsjeća na kazivanja Krivopučana o *mračnjaku* za kojeg se navodi da je *visok i crn ko vrag*,¹⁷¹ te podgorsku predaju o *crnom čovjeku*, trometrašu s nogama poput debla, koji je usred Velebita stao na put jednom čovjeku iz okolice Karlobaga.¹⁷² Gotovo na čitavom hrvatskom prostoru zabilježeno je vjerovanje u demona mraka poznatog upravo pod nazivom *Mrak*, koji se često okarakteriziran onako kako to opisuju navedeni primjeri.¹⁷³

Personifikacija mraka u liku čitavog niza bliskih demonskih bića čije se značajke međusobno isprepliću temelji se na čovjekovu strahu od noći te predodžbi da *s mrakom dolaze zle vidljive i nevidljive sile koje imaju veliku moć po noći i mogu nauditi ljudima.*¹⁷⁴ Mnogi kazivači istaknuli su potencijalnu štetnost mraka kao pojave, posebno za trudnice i novorođenčad.¹⁷⁵ U Lovincu je zabilježeno kako trudnice noću nisu smjele izlaziti iz kuće i *nikad se nije smjelo kod malog djeteta doći iz mraka.* Čovjek bi morao prvo otići na svjetlo *da ne bi donesao nešto s tim mrakom prema tom djetetu.* Također, mnogi kazivači su potvrdili kako se vjerovalo da mrak može naškoditi djetetu ako bi se njegova odjeća ostavila da se suši preko noći.¹⁷⁶ S tim u vezi, Nikola Bonifačić Rožin zabilježio je u Lovincu sljedeće: *Dite ne spava, ako rublje ostane na mraku. Rublje onda nose nad vatru.*¹⁷⁷

¹⁶⁸ J. GRBIĆ, 2001, 475.

¹⁶⁹ M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1955, 130.

¹⁷⁰ Usp. I. LOZICA, 1995, 15-20.

¹⁷¹ P. KELEMEN, 2009, 287.

¹⁷² Usp. M. DRONJIĆ, 2009, 259.

¹⁷³ Usp. J. GRBIĆ, 2001, 475; I. LOZICA, 1995.

¹⁷⁴ J. GRBIĆ, 2001, 475.

¹⁷⁵ Potvrđeno na lokalitetima: Lovinac, Poljana, Smokrić.

¹⁷⁶ Zabilježeno na lokalitetima: Lovinac, Poljana, Smokrić.

¹⁷⁷ N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 1.

Ekskurs: Cirkusarije

Govoreći o nadnaravnim bićima i pojavama, kazivači bi se često prisjetili pokoje *cirkusarije* – nepodopštine kojima su ljudi zastrašivali jedni druge.¹⁷⁸ Žrtve ovakvih neslanih šala najčešće su bile djevojke i žene, a idealna prilika za strašenje bio je povratak s prela u noćnim satima. Šaljivdžije bi se *namaškarali* popularnim rekvizitima poput bijelih plahta, bundeva i svijeća. Postavili bi zasjedu, a kada bi žrtve naišle, "pojava" bi se uglavnom popratila bukom, lupanjem i šuškanjem. Obično su prestrašeni onda tumačili kako su vidjeli nekakvu *stravinju*.

Kazivačica iz Sv. Roka (r. 1930. godine) prisjetila se kako je njezin djed običavao strašiti baku kad bi išla navečer u prelo: *A on onda kad one odu, on onda uzme pla'tu, zamota se u pla'tu, a mi smo imali čela pa je bilo vajak uni voštenih svića. A on izađe tamo pa sad upali onu sviću kuda b' to di je šumarija upalija, pa ode pa tamo kod crkve, ono preskakuje vamo tamo. (...) I tako sad baba došla i priča, did pita kako je bilo u prelu. Ma zamisli, veli, moj Pajo vidile smo di vištice svitle. (...) Did se onda nasmi, al nije im se tije otkrit.* Njezin sumještani (r. 1939. godine) kroz smijeh je ispričao: *E, onda ima neko, pa od, kako bi... Mi velimo tikva od bundeve, tikva. Pa napravi nos, oči napravi i unutra postavi sviću, postavi sviću i negdi je postavi i ovaj to vidi, evo stravinje.* Jedan Lovinčanin (r. 1928. godine) prisjetio se dogodovština svoga oca: *E, pokojni otac. On je bio za cirkusarije. A djevojke iz ovog sela oće ić u Dolac Pešutov, iz Šegotića Dolca. On je to saznao i otišo u groblje. On je otišo u groblje, a one nosile one svoje ručne radove na prelo, prešlica sa vretenom i koješta drugo, ova druga nosi pletivo, čarape plete. I otac, samar koji se stavlja na konja, nije mu to teško bilo. Nije mu teško bilo da pred grobljem sačeka te djevojke. Kad su one došle blizu, on je počeo pomicat se sa tog mjesta. E, onda je počelo krštenje. U ime Oca i Sina i Duha svetoga, amen. Pa Bože pomoz, Bože razmakni, utari Sotonu i tako. A otac pomakne se još bliže, kad one vidle da ne pomaže ni krštenje ni sazivanje Boga ni Isusa, ono počne bježat. I pogube onaj pribor svoj, a on u tajnosti velikoj se vrati kući i ostavi samar i dođe kao nevezano tamo u prelo tako da nisu uopće otkrile nikad što je bilo. A one su pričale nama djeci, one su pričale kako ih je nešta kod groblja srelo. No, takve šale nisu uvijek uspijevale: *Bije tu susjed, sad je ta kuća pusta. Obuče se u neku bilu plahtu tako da će strašit neke cure, a one su otprilike znale što i ko je pa uvatle ga pa ga izbiju.*¹⁷⁹*

¹⁷⁸ Ovakva kazivanja zabilježena su na svim lokalitetima.

¹⁷⁹ Kazivač iz Sv. Roka (r. 1939. godine).

Strašilo se i muškarce, prvenstveno momke iz drugih sela koji bi došli u prelo: *Išlo se, na primjer, po 3-4 kilometra k odolen u Sv. Rok. Išli bi momci k curan tamo, a onda oni tamo momci što su tamo od otih, otih cura, oni bili ljubomorni što im strani momci dolaze k curan. Onda se oni namaškaraju pa i' onda sretnu, onda i' plaše. Onda to pričali mladi da su i', veli, strašila nekakva poplašila.*¹⁸⁰

Tijekom istraživanja zabilježen je velik broj šaljivih situacija vezanih uz groblja: *Znam kad su pričali kad je iša jedan čovjek i on je doša do groblja i sija na neki kamen. I onda je ima opanke na sebi, pa će zemlju istresat. A neki išli s konjima kraj groblja, a ovaj ih zovne, veli — stani pa ćemo zajedno, samo da zemlju iz opanaka istresem! A ovaj mislio da je ovaj iz groba, pa kad je kreno bižat! A bio je komšija njegov, iz sela. I kad je doša kući ovaj je već pronija svima da se dižu iz groblja.*¹⁸¹ U Ričicama je zabilježeno nekoliko anegdota o pozivanju pokojnika u prelo: *Trojica su njih išli u prelo. A jedan čovjek je radio, bio je on stolar ili koji vrag, pa kad je čuo ove kad pjevaju i sviraju na harmoniku, on se trkom ubaci u groblje. Kad su oni naišli pored groblja, onda je jedan reko — Ajmo mrtvi u prelo! A on se javio iz groblja, veli — Čekaj, čekaj da obujem opanke! A oni, jadni pobjegli od straha u po Velebita gore!*¹⁸² Priču identičnog motiva, ali s tragičnim završetkom ispričao je drugi kazivač iz Ričica (r. 1941. godine): *To su bila dvojica. Išli su u prelo, a jedan čovjek je iša suprotno, to je bilo kilometar dalje. I taj čovjek nije htio da ga oni sretnu, nego se povuka s puta i uša u groblje. I sad, ovi idu putom kraj groblja i on se smaka s puta u groblje. Da ga ne vide. I ova dvojica idu pričaju — Ajmo mrtvi u prelo. A ovaj šta je uša u groblje reka je — Čekaj, čekaj dok obujem opanke. Al to je bila živa istina! Jedan je umra, drugi je osta čitavi život bolestan. Od straha. To je jedna od živih istina.*

Zaključak

U mnoštvu kazivanja zabilježenih na području današnje općine Lovinac razvidan je čitav niz specifičnih razlika između fantastičnih bića. Unatoč preklapanju određenih karakteristika pojedinih bića, čak i njihovu poistovjećivanju u nekim slučajevima, relativno je teško istaknuti karakteristike koje bi se mogle smatrati općim.

¹⁸⁰ Kazivačica iz Sekulića (r. 1936. godine).

¹⁸¹ Kazivač iz Sv. Roka (r. 1929. godine).

¹⁸² Kazivač iz Ričica (r. 1932. godine).

Prvenstveno, zajednička im je njihova fantastična priroda. Ova bića barataju čitavom lepezom natprirodnih moći koje su u potpunosti nepojmljive "malom" čovjeku, za kojega njihovo djelovanje može značiti potencijalnu opasnost za zdravlje, imovinu, ali i sami život. Zato ne čudi što je čovjekov stav spram njih uglavnom negativan ili u najmanju ruku ambivalentan, kao što je vidljivo u slučaju prikazanih kazivanja o vilama. Fantastična bića lovinačkog kraja gotovo bez iznimke imaju funkciju *strašila*, a ona se posebno očituje u terminu *stravinja* kojim lokalno stanovništvo označava čitav niz natprirodnih bića, pojava ili događaja. Također, zajedničkom karakteristikom može se smatrati i činjenica da su se takvi događaji uglavnom odigrali tijekom noćne tmine, što počiva na sklopu vjerovanja o malicioznim svojstvima mraka, koji je čak i personificiran u jednom demonskom biću pod okriljem pojma *stravinja*. Takve i slične tradicijske predodžbe uvjetovale su nastanak bezbrojnih *cirkusarija*, situacija u noćnim satima kada se s više ili manje uspjeha plašilo lakovjerne sumještane. Konačno, one su također pronašle svoje mjesto u pojedinim proznim oblicima usmene književnosti stanovništva lovinačkoga kraja.

Fantastična bića duboko su ukorijenjena u vjerovanja i pripovjedačku tradiciju ličkoga ogranaka bunjevačke skupine naseljene na području današnje općine Lovinac. Međutim, ona danas predstavljaju gotovo zaboravljen element duhovne kulture kojeg se prisjećaju samo pripadnici starije generacije. Većina kazivača navela je kako su pričanja o nadnaravnim bićima, neobičnim pojavama i neobjašnjivim događajima prestala nakon Drugog svjetskog rata, odnosno sredinom dvadesetog stoljeća: *Kako je onaj rat završija i Jugoslavija nastala onda je to više, onda je to stariji narod umira, mi smo mladi se podizali, onda više ko bi to bajija, tog više nema, nema više ni vile, (...) ni stravinje ni ništa.*¹⁸³ I doista, kazivači rođeni nakon 1950. godine prisjećaju se tek fragmenata priča koje su tijekom djetinjstva slušali od baka i djedova te s nostalgijom zaključuju: *Dok si mlad onda ne pamtiš, nije te ni brige za to što stari pričaju, kad ih nema onda bi želio sve znat.*

Popis skraćenica

IEF	Institut za etnologiju i folkloristiku
SEZ	<i>Srpski etnografski zbornik</i>
UEA	<i>Upitnica Etnološkog atlasa Jugoslavije</i>
ZbNŽO	<i>Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena</i>

¹⁸³ Kazivač iz Sv. Roka (r. 1939. godine).

Literatura i izvori

- Vladimir ANIĆ – Dunja BROZOVIĆ RONČEVIĆ – Ivo GOLDSTEIN – Slavko GOLDSTEIN – Ljiljana JOJIĆ – Ranko MATASOVIĆ – Ivo PRANJKOVIĆ, *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, sv. A–Bez, Zagreb, 2004.
- Vladimir ARDALIĆ, Vukodlak. (Bukovica u Dalmaciji), *ZbNŽO*, 13/1, Zagreb, 1908, 148-154.
- Nikola BONIFAČIĆ ROŽIN, *Folklor(na građa) iz Lovinca i okolice*, rkp. IEF 271, Zagreb, 1955.
- Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, *Folklorna građa iz okolice Lovinca u Lici*, rkp. IEF 180, Zagreb, 1955.
- Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, *Istarske narodne priče*, Zagreb, 1959.
- Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, Hrvatske i slovenske usmene predaje o krsniku – kresniku. *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb, 1975, 205-227.
- Matija DRONJIĆ, Usmene predaje velebitskog podgorja, *Senjski zbornik*, 36, Senj, 2009, 245-274.
- Tihomir R. ĐORĐEVIĆ, Veštica i vila u našem narodnom verovanju i predanju. Vampir i druga bića u našem narodnom verovanju i predanju, *SEZ*, 66, Beograd, 1953, 5-255.
- Mile JAPUNČIĆ, *Taslak. Rječnik Sv. Roka*, vl. naklada. Zagreb, 1998.
- Mile JAPUNČIĆ, *Lovinački kraj, vrijeme i ljudi*, vl. naklada. Zagreb, 2000.
- Jadranka GRBIĆ, Vjerovanja i rituali. *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*, Zagreb, 2001, 459-495.
- Jadranka GRBIĆ, Dekodiranje ovozemaljskih čina: vjerovanja o životinjama u hrvatskoj etnografiji. *Kulturni bestijarij*, Zagreb, 2007, 217-237.
- Jure GRČEVIĆ, *Kompolje. Narodni život i običaji*, Kompolje, 2000.
- Mara HEČIMOVIĆ-SESELJA, *Tradicijski život i kultura ličkog sela Ivčević Kosa*, Zagreb, 1985.
- Petra KELEMEN, Vjerovanja u nadnaravna bića, *Živjeti na Krivom Putu*, sv. II, Zagreb, 2009, 279-292.
- Ivan LOZICA, Dva demoni: orko i macić, *Narodna umjetnost*, 32/2, Zagreb, 1995, 11-63.
- Ljiljana MARKS, "Ni o drvo, ni o kamen...": Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama, *Narodna umjetnost*, 44/2, Zagreb, 2007, 27-42.
- Luka PAVIČIĆ, *Lovinac. Monografija*, Lovinac, 1987.
- Mira PETROVIĆ, Bilješke iz Lovinca, rkp. u vlasništvu dr. sc. Tihane Petrović Leš (privatni arhiv), Zagreb, 2010.
- Edmund SCHNEEWEIS, *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata*, Zagreb, 2005.
- Luka ŠEŠO, O krsniku: od tradicijske pojave u predajama do stvarnog iscjelitelja, *Studia ethnologica Croatica*, 14/15, Zagreb, 2002/03, 23-53.
- Luka ŠEŠO, Vjerovanja u bića koja se pretvaraju u životinje. *Kulturni bestijarij*, Zagreb, 2007, 253-275.

Nevena ŠKRBIĆ, Pojedini elementi duhovne kulture primorskih Bunjevaca, *Senjski zbornik*, 27, Senj, 2000, 217-226.

Upitnice Etnološkog atlasa (UEA), svezak IV, teme br. 141. *Mora, vampir, vukodlak i neka slična bića*, 142. *Vještice, vile, suđenice*, 143. *Neka druga natprirodna bića i pojave*, Arhiv Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet u Zagrebu. UEA HF 211/987, Sveti Rok (Gračac); UEA gF 412/1022, Vranik (Gračac).

Tomo VINŠČAK, O šrigama, štrigunima i krsnicima u Istri, *Studia ethnologica Croatica*, 17, Zagreb, 2005, 221-235.

THE FANTASTIC CREATURES OF THE LOVINAC REGION

Summary

Field research was carried out within the framework of *Ethno-cultural forming of the Bunjevci* and courses in *Practical Field Research* within the undergraduate studies in Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Philosophy at the University of Zagreb, included some spiritual culture of Lika's Bunjevci within the surroundings of the municipality of Lovinac. The collection of material began in late March 2010 and a supplementary control study was conducted in late May of that year. Data was collected from the localities of Brnčevo, Lipač, Lovinac, Piplica, Poljana, Razbojine, Ričice, Sekulići, Smokrić, Sv. Rok, Vagan and Vranik. The study focused on the traditions and beliefs about supernatural powers such as fairies, *vištica* (witches), incubuses, *vrimenjaka* (elves), *misečara* (sleepwalkers) and a whole list of *stravinja* (fantastic creatures). In order to provide a more complete presentation of the traditions and beliefs of the fantastic creatures in this region, sayings were collected during the field research and associated with some of the relevant and available published sources and archive materials.

Fairies are generally perceived as female creatures of exquisite beauty which was only disfigured by them having the legs of animals and narrators often pointed out that they are seen playing in circles and how they become entangled in horses' manes. Elves and sleepwalkers are considered to be people and villages. These are creatures with similar traits to those of the Istrian *krsnik* (vampire hunter). Also, witches and incubuses are considered to be human creatures. It was believed that witches cause people harm, livestock and crops and especially prevalent were the stories about the special way they stole milk. On the other hand incubuses were generally perceived as girls who tormented people in various ways at night whilst they slept.

The term *stravinja* encompasses a number of different yet mutually related overlapping scary night time figures. And so *stravinja* are considered to be small lights which people would see at night over the landscape and in some cases equated them with the souls of dead people. *Stravinja* are also the restless souls of the deceased and werewolves, people who come back to life after death, and the same can be said about the devil or Satan, a fantastic coach which appears at night with a giant man, a demonic personification of darkness. On the basis of these images countless *čirkusarije* were created, humorous situations which more or less succeeded in frightening gullible cohabitants.

Although these creatures are deeply rooted in the beliefs and narrative traditions of the local populations, today they represent an almost forgotten element of spiritual culture which is only remembered by members of the older generations.

Keywords: southern Lika, municipality of Lovinac, Bunjevci, supernatural beings, fantastic creatures